

19. YÜZYILIN SOSYAL VE SİYASİ OLAYLARINA BİR BAKIŞ: BİR TARİH ÜSTADI NÂFİ VE TARİH MANZUMELERİ

Halime ÇAVUŞOĞLU*

Özet

Edebiyatımızda doğum, ölüm, evlilik, savaş, barış gibi sosyal ve tarihî olaylar yanında sel, deprem gibi doğal felaketler, devlet adamlarının tayin ve terfileri, çeşitli binaların (cami, mescit, han, hamam vb.) inşası ve daha sayılabilecek pek çok konu hakkında yazılan tarih manzumeleri, sosyal, siyasî ve kültürel alanda kaynaklık edici olması hasebiyle önemli edebî vesikalardır. 19. yüzyılın tanınmış simaları arasında adı anılmayan şair Nâfi, Osmanlı Devleti'nin çalkantılı dönemler geçirdiği bu yüzyılda yaşadığı muhit itibarıyla bizzat kendinin de şahit olduğu tarihî, sosyal ve kültürel olaylara kayıtsız kalmayarak 70 adet tarih manzumesi yazmış, bu manzumelerle de tarih düşürmedeki ustalığını ve bu alana olan ilgisini bizlere göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâfi, 19. yüzyıl, divan, tarih düşürme.

A VIEW ON POLITICAL AND SOCIAL EVENTS OF 19th CENTURY: NÂFİ, A MASTER ON LITERARY ART OF COMPOSING CHRONOGRAMS AND HISTORICAL POEMS

Abstract

The literary art for composing chronograms about the construction of several structures (mosque, hotel, hammam) appointments and promotions of statesmen, natural disasters such as flood and earthquake in addition to social and historical events such as birth, death, marriage, war, and peace are important documents due to the fact that they serve as references in social, political and cultural fields in the literature. Nâfi wrote 70 chronograms and showed us his interest and mastership in the field of composing chronograms by not remaining indifferent to the historical, social and cultural events he witnessed due to the location he lived in, during the times in which Ottoman Empire went through a critical period.

Keywords: Nâfi, 19th century, divan, divan, composing chronograms.

Giriş

Ebcet alfabesindeki harflerin sayı karşılıkları dikkate alınarak çeşitli hadiseler tarih düşürme, klâsik edebiyatta en çok rağbet gören edebî türlerdendir. “Tarih manzumeleri genellikle doğum, ölüm, cülus, sefer, zafer, barış, bir yalı, çeşme, han, hamam, cami, medrese, kışla... gibi binaların yapım veya onarımı için yazılmışlardır. Ancak bu türün konusu çok geniş olduğu için akla gelebilecek her konuda tarih söylenmiştir, denilebilir. Hatta bu iş, meşhur tarih ustası Sürûrî'nin; *Kuyruğı dikdi didüm tarihini / Farenin hasretinden öldü kedi* (=1213) tarih beytinde olduğu gibi sıradan konulara kadar indirgenmiş, böylece tarih düşürmek eski

* Yrd. Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cavusogluhalime@gmail.com

medeniyetimizde gündelik hayatın adeta bir parçası hâline gelmiştir.¹ İlk defa ne zaman başladığı kesin olarak bilinmeyen tarih düşürme, İsmail Yakıt'ın da belirttiği üzere; İstanbul'un fethiyle hızlanmış, divan edebiyatımızın sıkça kullandığı bir sanat olmuş ve böylece divanlardan, mezar taşlarına ve sanat abidelerimizin kitabelerine varana kadar çok geniş bir alanı içine alarak kullanılagelmiştir.²

Tarih düşürmenin, çeşitli olayları ve durumları tarih olarak işaret etmesinin yanı sıra estetik yönünün de olduğu bir gerçektir. Tarih manzumeleri, içerisinde kuru bilgilerin bulunduğu metinler olmayıp ifade edilen duruma veya olaya şahit olan bir kişinin bakış açısıyla kendini gösteren, dönemin edebî zevklerini de yansıtan nazım türleridir. “Tarih manzumeleri sadece tarihî, sosyokültürel, bir olayı anlatmakla kalmaz, aynı zamanda meselenin estetik boyutuna da yer verirler. Yani bir tarih manzumesi bir yandan tarih manzumesine konu olan şahıs ve olay hakkında bilgi verirken, bir yandan da tarih manzumesinin satır aralarında dile getirilmiş estetik unsurları gözler önüne serer. Bu durum aynı zamanda tarih manzumesinin kaleme alındığı dönemin estetik-sanat anlayışının geldiği noktayı göstermesi açısından da ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur.³” Tarih manzumeleri her ne kadar bireysellikten çok sosyal yönü ağır basan metinler olsa da şairin tarih düşürdüğü olay ve kişiler karşısındaki duruşu okuyucuyu farklı bir boyuta taşır. Özellikle de toplum hayatını derinden etkileyen olaylar için düşürülen tarihler, okuyucunun ifade edilen olayları bir tarihçinin nesnel ifadelerinden uzaklaşarak, farklı bakış açısıyla görmesine neden olur.

Fatih döneminde Hızır Efendi ile başlayıp üstat Sürûrî ile en parlak dönemini yaşayan tarih düşürme geleneği, divan şairlerinin çoğunun ilgi gösterdiği bir tür olmuştur. 19. yüzyılın tanınmış simaları arasında ismi zikredilmese de çalışmamızın konusu olan şair Nâfi⁴ de, ilmi, düşünce yapısı kadar tarih manzumeleri ile de dikkat çeken bir şahsiyettir.

Nâfi, hakkında bilgi veren kaynaklar sınırlıdır. İbnülemin Mahmut Kemal Bey, *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde, onu Tahir oğlu Abdünnâfi olarak tanıtır. *Fatin Tezkiresi*'nden edindiğimiz bilgiye göre şair, Arapça ve Farsça'ya vakıf, hafız, şiir ve inşa konusunda bilgilidir. Önemli yönlerinden biri de Türk kültür tarihinde mühim yeri olan şair, âlim ve devlet adamı Münif Paşa'nın babası olmasıdır. Münif Paşa'nın yetişmesinde ve doğu kültürü ile ilgili almış

¹ Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 327.

² İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2010, s. 135.

³ Şener Demirel, *Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme*, Turkish Studies, 3(4), 2008, s. 373-374.

⁴ Şairin tam adı “Nâfi Arab Tahir Efendi-zâde” olarak kaynaklarda geçmektedir; fakat şiirlerini Nâfi mahlasıyla yazdığı için çalışmada sadece Nâfi ismi kullanılmıştır.

olduğu eğitimde babasının etkisi muhakkaktır. Zira *Fatin Tezkiresi*'nin Münif Paşa bahsinde, onun eğitiminin büyük bir bölümünü ailesiyle Mısır'da yaşarken aldığı ve Farsça'yı da burada öğrendiği ifade edilir. Şair Nâfi, Ayıntab (Gaziantep)lıdır ve eğitimi tamamladıktan sonra dönemin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın çocuklarına eğitim vermek amacıyla on beş sene Mısır'da ikamet etmiştir. Bu yaşam, kültürel ve siyasî çevre onun eserlerine de yansımış, şiirlerinin büyük bir bölümünde dönemin tarihî ve siyasî meselelerine değinmiştir. Şair, Mısır'dan dönüşünün akabinde, 1266 tarihinde vefat etmiştir. Muallimliğinin yanı sıra çeşitli kurumlarda memurluk vazifesini de yerine getirmiştir. Elimizde bulunan divanında yer almasa da Gaziantep'in yerel kültür ve sanat dergilerinde kendisi ile ilgili yer alan makalelerde şaire ait iki tarih beytinin de (tarih düşürmeye bu kadar meraklı bir şaire ait olması muhtemeldir) tarihî Ali Nacar Camii'nin kapısı ve mihrabı üzerinde yer aldığına dikkat çekilmektedir. İşaret edilen iki beyit şöyledir:

Abdest al Nâfiâ bu camie tarih oku

Eylersen bâb-ı Mevlâ'ya duhûl es-salâ 1231

Dü destin ref ile tarih oku Nâfiâ ol âmâde

Hulûs ile niyâz eyle bu mihrâb-ı mücellâda 1233⁵

403 manzumenin yer aldığı divanında 70 adet tarih manzumesi bulunan şair Nâfi, tarih düşürme geleneğine ait güzel örnekler vermiştir. Çalışmada Nâfi divanında yer alan tarih manzumeleri iki ana başlık altında ele alınmıştır:

1. Konularına göre tarih manzumeleri
2. Türlerine göre tarih manzumeleri

1. KONULARINA GÖRE TARİH MANZUMELERİ

1.1. Bir Tarihî Eserin Yapılışına Düşürdüğü Tarihler

Şair, doğup büyüdüğü Ayıntab'da, uzun yıllarını geçirdiği Mısır'da inşa ettirilmiş olan cami, sebil, çeşme vb. yapıların inşa tarihlerine birçok manzume söylemiştir:

⁵ Cemil Cahit Güzelbey, "Münif Paşa'nın Babası Abdünnâfi Efendi" *Gaziantep Kültür Dergisi*, 5(55), 1962, s. 160.

Şair, Ayıntab'daki tarihî Hüseyin Efendi Camii'nin tamirine tarih düşürürken manzumede tamirin yapılış nedenine ve sevabına da değinerek;

Salât-ı hums ehli geldi Nâfi söyledi tarih

Bu beyt-i Hak zihî bünyâd olundu hasbeten-li'llâh

(Sene 1259)

T.1/5⁶

Mısır Valisi Silahdarı Süleyman Ağa'nın yaptırmış olduğu sebile de övgülerde bulunarak;

Sâhibü'l- hayr Süleymân Ağa kim merd-i asîl

Vâli-i Mısırın silahdârıdır ol şânı celîl

Bâ-i Bismillâh ile yazdım anın târihini

Fî-sebîl-illâh atâş-ı ümmete lillâh sebîl

(Sene 1253)

T.9/ 1, 9

tarihlerini düşürmüştür.

Yine bir hayır sahibinin yaptırmış olduğu mektep de tarih manzumelerinde yerini bulmuştur:

Hudâ hayrâtını makbûl idüb ol kâmil-i dehrin

Kona tâ keffe-i mîzânına bu hayr-ı bî-hem-tâ

Mücevher harfden Nâfi yazıldı bir güzel târih

Zihî Kâmil Efendi yapıdı mekteb-hâneyi ulyâ

(Sene 1251)

T.38/2, 5

1. 2. Vefat Tarihleri

Dönemin Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa⁷'nin kâtibinin şehit edilişi nedeniyle şikâyet ve üzüntüsünü dile getiren şair, olaya şöyle bir tarih düşürmüştür;

⁶ Çalışmada kullandığımız örnek metinler Halime Çavuşoğlu'nun, *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)* adlı yayınlanmamış doktora tezinden alınmıştır.

⁷ Osmanlı Devleti'ne karşı Mısır'da karışıklıklar çıkmasına neden olan Osmanlı valisidir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa olarak tanınır. "Mehmet Ali Paşa, okuryazar olmamakla beraber, çalışkan, cesur, muvazeneli ve becerikli olduğu için Kahire'de az zamanda kendini göstermiş ve serçeşmelik unvanıyla Kahire'deki başıbozuk erlerin başına geçmiştir."

N'ola sır-âb idersem hâk-i dehri çeşm-i pür-nemden

Gelelden âleme kurtulmadı yek lahza dil gamdan

Gözümden katre-i eşkim döküb Nâfi didim târih

Şehîd oldı Alîmiz vây darb-ı İbn-i Mülcemden

(Sene 1254)

T.6/1, 24

Maraşlı Şeyh Hacı Mahmut Efendi⁸'nin vefatına tarih düşüren şair, ölümün karşısında her şeyin boş olduğunu, makam ve mevkinin, dünya nimetlerinin faydasız olduğunu şu beyitlerle ifade eder ve ardından şahsın ölümüne tarih düşürür:

Tâ ki olsan cihân Süleymânı

İns ü cin hükmine turub hâtem

Niçe İskender ile Dârâya

Gâlib olsan çeküb livâ vü alem

Kahr-ı adâya kahramânlık idüb

Virmese tâb zûrına Rüstem

Îş ü nûş ile bezm-i âlemde

Câm alub destine ger olsan Cem

Mazhar olsan sehâ vü cûda eger

Kapuna gelse kul olub Hâtem

Fâyık olub niçe Felâtuna

Sana keşf olsa bâb u ilm ü hikem

Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1999, s. 125. Mehmet Ali Paşa, daha sonra Mısır valisi olmuş, Osmanlı Devletine karşı gelerek Osmanlı'yı Mısır'da zor durumda bırakmıştır.

⁸ Mehmet Ali Paşa zamanında Maraş ulemasından bir zattır.

Niçe allâme-i fuhûl-i cihân

Bir sözün ile olsalar mülzem

Sûfî-i ehl-i haller yoluna

Niçe hûn-ı cigerle bassa kadem

Niçe yıllar çeküb riyâzetler

Görmese hiç nefsi nâz u niam

İbn-i Edhem misâli kılsan da

Terk-i tâc ile hâtırın dirhem

Hem çü zünnûn-ı bahr-i aşka talub

Dürr-i manîyle olsa da mükrem

Sırr-ı lâhûta Bâyezîd gibi

Cânib-i Hak'dan olsa da mülhem

Çâre yokdur bu dâr-ı fânîden

Râh-ı ukbâya gitmek emr-i ehem

Geldi o üçler didi ana târih

Şeyh Mahmûd Efendi göçdi bu dem

(Sene 1255) T.10/6-18...42

1. 3. Doğum Tarihleri

Şair, Ayıntab ve Mısır'da iken, yakınında bulunduğu ünlü simaların çocuklarına veya yakınlarına doğum tarihleri düşürürken bu olayın aile üzerindeki yansımalarını ve çocuk hakkındaki iyi dileklerini de dile getirmekten geri durmamıştır:

Vech-i pâkinde o tıfl-i pâkin

Olmuş envâr-ı tecellî bârik

Vâlid-i mâcidiyle ol tıfla

Virşün Allah cihân-ârâlık

Nâfiâ fikr ider iken târih

Geldi bu âdeti üzre hârık

Didiler cevheriyân târihin

Cân gibi togdı Muhammed Fâik

(Sene 1245)

T.20/6, 7, 8, 9

Dönemin ünlü şairlerinden Nihad Bey'in kızının doğumuna da şöyle bir tarih düşürmüştür:

Cenâb-ı hazret-i mîr-i Nihâdın sulb-i pâkinden

Kımât-ı şehr-i bend-i âlem içre geldi bir zâde

Çıkub bir serv kad dil-ber didi Nâfi ana târih

Züleyhâ kondı mehd-i nâz içre Ümm-i Dünyâda

(Sene 1258)

T.45/1, 5

1. 4. Düğün Tarihleri

Nâfî, kendi muhitinde tanımış olduğu kişilerin evlenme törenlerine de tarih düşürmüştür. Tanzimat devri devlet adamı ve aydınlarından Yusuf Kâmil Paşa⁹'nın, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Sultan'la evlenişine, kayınpederine yakınlığı gereği tarihler düşürmüştür:

Bu demler Ümm-i Dünyâ üstine bir özge şân oldu

Gedâlar bâylar o zevk u şevka şâdmân oldu

İki târih düşdi altmış ikidir ikisi de

Birer zâidse de hakka ki makbûl-i cihân oldu

Hıdıve sıhr olub buldı niçe izâz u iclâli

Teehülle zihî paşa-yı Kâmil-i kâmrân oldu

(Sene 1262)

T.36/1, 2, 3

1. 5. Bir Eserin Yazılışı (Takdimi) Vesilesiyle Düşürdüğü Tarihler

Dönemin şairlerinden Fatih Efendi'nin divanını tasnif ederek Mehmet Ali Paşa'ya sunuşuna tarih düşürürken, Fatih Efendi'nin şairlik yönüne ve şiirlerine de övgülerde bulunmuştur:

Bârek-Allah zihî nüsha-i nev-feyz âsâr

Eylemiş nâzımı gevher gibi dehre îsâr

Her kelâmında niçe dürr-i belâgat muzmer

Her maânîsi ider câna melâhat izhâr

⁹ Osmanlı devlet adamlarından olup, Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım'la evlenerek onun damadı olmuştur. Sultan Abdulaziz döneminde sadrazamlık yapmış, devlet kurumlarında üst düzey yöneticilik yapmıştır. Hikâye-i Telemak'ın yazarıdır.

Görmemiş bunca hikem-sâz-ı kitâbı eslâf

Böyle pendi kaleme almamış eslâf-ı kibar

Yani kim Fâtih-i gencîne-i erbâb-ı reşâd

Kişver-i nazmla nesr içre odır merd-i fehâr

Badehu rehber-i tevfkile Mısır içre gelüb

Bir veliyyü'n-niamın pâyına sürdi ruhsâr

Çarh-ı atlasda yazılsa buna lâyık târih

Gevher-i bahr-i hünerdir bu garâib-i âsâr

(Sene 1251) T.4/1, 3, 5, 11, 15, 21

1. 6. Yaşadığı Devirde Gerçekleşen Tabiat Olaylarına Düşürdüğü Tarihler

Nâfi'nin tarih manzumelerinden, yaşadığı dönemde meydana gelen doğal afetler de nasibini almıştır. Örneğin, taşması bir tufana benzetilen ve her sene taşıdığı ifade edilen Nil Nehri'nin 1256 (1840-1841) yılındaki taşkınlığı için düşürdüğü tarih şöyledir:

Hikmetin izhâr idüb bu demde Allah-ı celîl

Sâha-i Mısır üzre cûş itdi azm-i mânend-i sîl

Mâ cârî oldı zâhir Mısırda her gûşeden

Şânına dinse sezâ aynen tüsemmâ selsebîl

Fehm idenler noktadan Nâfi didi târihini

Bu sene Mısır ser-â-paâ eyledi gark âb-ı Nîl

(Sene 1256) T.26/1, 3, 15

Ayıntab'da meydana gelen ve büyük hasarlara neden olan 1821 yılındaki deprem felaketine de şöyle bir şiirle tarih düşer:

Erbaa gicesi saat iki buçukda hemân

Kimi bî-dâr idi halkın kimiside der-hâb

Muztarib oldu bu ecrâm u zemîn bi'l-cümle

Nitekim seyl-i revân içre olan câm-ı habâb

Gazab-ı havf-ı Hudâyı göricek havfindan

Oldılar vâlih ü hayrân kamu şeyh u şebâb

Hedm olub bir niçe mamûreleri Ayıntabın

Niçe bin hâneleri oldu ber-endâz harâb

Tâbiş-i âteş-i kahr u gazabı Mevlânın

Cigerin eyledi çok kimsenin ol şebde kebâb

...

Nâfiâ düşdi bu nev vakaya târih-i tamam

Ayntabı bu gece zelzele kıldı bî-tâb

(Sene 1237) T.54/ 10,11, 12, 13, 16, 37

Mısır'da isyankâr olan ve halka azap eden Ermeni, Frenk, Hristiyan ve Yahudi gibi müşrik kavimlerin bir yangın ile perişan olmaları hakkında yazdığı tarih manzumesinde, insanların tarihsel süreçte yaşanan felaketlerden ders almayışlarını öne çıkarmış; vuku bulan depremin Allah'a ve Müslümanlara karşı takındıkları olumsuz tutumlarının bir neticesi olduğunu savunmuştur. Bunun yanında dönemin toplumsal panoramasını çizmiş, afet sonrasında yaşanan sıkıntılara dikkat çekmiştir. Söz konusu manzumenin bazı beyitleri şöyledir:

Mısır'da Miskiyye'de niçe zamân

Çok nişîn olmuşdı kavm-i müşrikîn

Ermenî efrenc ü tersâ vü yehûd

Ol mekânı eylemişlerdi mekîn

Küfr ü şirk ü fiskla isyânların

Artırub anda olurlardı nişîn

Dâimâ bî-pâk ü bî-pervâ olub

Ehl-i İslâma tutarlar idi kîn

Yapdırub niçe muallâ kasrlar

Anda olurlardı her dem dil-nişîn

Vakt-i tekâmînde Hakka şükr kim

Oldı bu nâr-ı cehennem hâmidîn

İki müslim geldi didi târihin

Nâr ile hark oldı dâr-ül-kâfirîn

(sene 1253) T. 16/ 1, 2, 3, 9, 23, 25

1. 7. Yüksek Memuriyetlere Tayin ve Terfilere İlişkin Tarihler

Şair Nâfi konumu gereği üst düzey yöneticilerle birlikte olduğu için döneminin tanınmış kişilerinin tayin ve terfilerine, ödüllere ve taltif edilişlerine yönelik de güzel tarihler düşürmüştür. Örneğin Moralı Sami Bey¹⁰'in devletten almış olduğu nişan için düştüğü tarih şöyledir:

Hudâ ikbâl-i izz ü devletin ol zât-ı zî-şânın

Bülend-i üstüvâr itsün hemîşe çerh-i minâ tek

¹⁰ Mısır'da, Mehmet Ali Paşa dönemi devlet adamlarındandır. Yaptığı hizmetler sonucu devletten taltif almasına tarih düşürülmüştür.

Beşâretle gelüb bir peyk Nâfi didi târihin

Nişân-ı matlabı buldı yine izzetle Sâmî Beg

(Sene 1255) T.21/ 8, 9

Abdullah Şerif¹¹ İstanbul'da Sultan Abdülmecid'den aldığı nişan için de şu tarihi düşürmüştür:

İzzet ile teşrif idüb şâh-ı cihânın şehrini

İkbâl-i yümn ile ana hoş geldi ol cây-ı latîf

Çıkdı mücevher harfdin târîh-i zîbâ Nâfiâ

Cânân-veş cevher nişânın aldı Abdullah Şerîf

(Sene 1258) T.43/ 2, 5

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Sabit Bey¹²'e miralaylık rütbesi vermesine;

Bu sûr-ı pür-sürûra yazmak için bir güzel târih

Zebân-ı kîlk-i Nâfiden bu bir âlemde nâm oldı

Nişân-ı cevher-i pâki idüb eşâr-ı târihin

Zihî bu mîr-alâyîde Sâbit şâd-kâm oldı

(Sene 1261) T.49/ 6, 7

Sultan Mahmud'un Mehmet Ali Paşa'yı Bağdat valiliğine tayin etmesine;

Olub Bagdaddan Dâvud Paşa ref ile merdûd

Alî Paşa-yı âlî-câhı kıldı nasb Hân Mahmûd

(Sene 1246) T.55/ 15

şeklinde tarihler düşürmüş, atamalardan ve ödüllerden duyduğu memnuniyeti manzumelerinde ifade etmiştir.

¹¹ Dönemin Mekke şerifidir.

¹² Mısır'da Mehmet Ali Paşa dönemi ordu mensubu bir şahsiyettir.

1. 8. Hayırlı Addettiği Bazı İşler İçin Düşürdüğü Tarihler

Şair Nâfi, kişilere ve onların yapmış oldukları işlere de tarihler düşürmüştür.

İbrahim Paşa¹³'nin üç bin kûsur akçe harcayarak yaptırmış olduğu ateş vapurunun bitirilmesine olduğu gibi;

Niçe bin nakd-i azîzin sarf idüb bu râhda

Yapdı âlem içre bir vapur-ı alâ bî-adîl

Oldı cârî hâmeden Nâfi bu nev-târih-i tam

Âteşîn vapur ile akdı zihî bu âb-ı Nîl

(Sene 1260)

T.62/ 6, 8

Abdullah Şerif isimli zatın bir tüfek almasına yönelik sıradan olaylar için de pek çok tarih düşürülmüştür:

Bir tüfek şeş-hâne almış idi ol merd-i zarîf

İstemişdi tâ ki bizden ana târih-i münîf

Bu tûfengin sâhibi oldukda Abdullah Şerîf

Lafz-ı şeş-hâne ana târih düşdi pek latîf

(Sene 1256)

T. 44/ 1, 3

1.9. Siyasi ve Askerî Gelişmeler İçin Düşürdüğü Tarihler

19. yüzyıl gibi içte ve dışta Osmanlı'nın sıkıntılar yaşadığı bir dönemde Mısır'da yaşanan karışıklıkların şairimizin bakış açısıyla tarih manzumelerinde zikredilerek verilmesi önemli bir husus olsa gerektir.

Mısır ile Osmanlı Devleti arasında Nisan 1839 tarihinde yapılan Nizip Muharebesi'nde Mısır ordusunun başında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa vardır ve İbrahim Paşa, Haziran 1839 tarihinde Osmanlı'ya karşı bir galibiyet elde etmiştir. Şair, bu galibiyete bir fetih havası katarak şöyle bir tarih manzumesi söyler:

¹³ Mehmet Ali Paşa'nın oğludur. Cidde ve Adana valiliği yapmış, babasından sonra da Mısır valisi olarak atanmış, devrin önemli bir devlet adamıdır. Mısır olaylarında etkin bir rol oynamıştır.

Yine tevîk-i Hak bir dâverin oldukda hem-râhı

Niçe iklim-i fethin rûyına açıldı şeh-râhı

Zebân-ı tîg-i cevherdârı Nâfi söyledi târih

Bozubdur şimdi İbrâhim Paşa leşker-i şâhı

(Sene 1255)

T.23/ 1, 17

Şair, İbrahim Paşa'nın Akka'yı, 24000 kişilik bir kuvvetle altı aylık kuşatmadan sonra Aralık 1831'de Abdullah Paşa'dan ¹⁴ almasından duyduğu memnuniyetin yanında, II. Mahmud'un Akka'yı Mısırlılar'ın elinden geri alması sonrasında kapıldığı üzüntüyü bir manzume ile ifade etmiştir. Bu manzume aynı zamanda, Şair Nafi'nin Osmanlı aleyhtarı ve Mehmed Ali Paşa yanlısı olduğunu göz önüne sermektedir. Söz konusu manzumelerin bir kısmı şöyledir:

Nice feth olmuş ise Akka şehri tûb-ı kahrile

Bu keşti rûyına feth ola dâim bundan alâsı

(Metin eksiktir.)

T18/ 3

Mısrıyânın ellerinden aldı hep aldıkların

Berr ü bahr sevk eyleyüb Mahmûd Şâh

Geldi Berr'üş-Şâmdan bir peyk târihin didi

Aldılar üç saat içre Akkayı hayfâ vâh

(Sene 1261)

T.35/ 4, 5

İbrahim Paşa'nın Beylan(Belen)da Hüseyin Paşa ¹⁵ ile yaptığı mücadelede İbrahim Paşa'yı yücelterek;

¹⁴ Dönemin Akka valisidir.

¹⁵ Osmanlı ordusu kumandanı ve devlet adamıdır. İbrahim Paşa yönetimindeki Mısır ordusu ile Belen Geçidi Savaşı'nda Osmanlı ordusunun başında yer almış ve bu savaşta Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi almıştır.

Varub şâhînveş İbrâhim Paşâ kondı Beylâna

Hüseyn Paşa kaçub hem çün asâfir oldı bî-lâne

(Sene 1248)

T.14/ 3

şeklinde tarihler düşürür ve bu manzumeler şairimizin olaylara pek de tarafsız yaklaşmadığını gösterir.

Nizip yenilgisinin ardından Abdülmecit döneminde Avrupalı dört devlet (Avusturya, Prusya, Rusya, Fransa) telaşlanarak Osmanlı'ya bir nota vermişler ve ikili anlaşmanın yapılmamasını istemişlerdir. Böylece Mısır sorunu bir Avrupa sorunu hâline gelmiştir. Padişah, Mehmet Ali'ye gönderdiği ferman ile Mısır'ın babadan oğula geçmek üzere kendisine bırakıldığını bildirerek, 10 yıldır süren Mısır sorununu sona erdirmiştir.¹⁶ Şair Nâfi üçüncü tarihini Mısır Valisi ile Osmanlı padişahı arasında yapılan bu barış antlaşmasına düşürür. Bu manzumesinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı, Osmanlı Sultanı Abdülmecid'e denk tutar ve her ikisi için de "sultan" sıfatını kullanır. Bu sulhun yapılmasıyla duyduğu memnuniyeti dile getirirken, Osmanlı'nın içerisine düştüğü acziyeti de beyitleri vasıtasıyla bizlere gösterir:

Biraz sûy-ı hilâfa dönmiş idi çarh-ı dendânı

Hudâya şükr kim kudret yediyle müstakîm oldı

Livâsın dikdi mülk-i Mısra sultân-ı ferah bu dem

Gelüb bezminde zevk ü şevk u şâdîler nedîm oldı

Be-avn-ı mutî-i manî ziyâ-yı sulh olub lâmi

Didi târihini Nâfi bu yıl sulh-ı azîm oldı

(Sene 1256)

T.3/ 5, 6, 7

Yine aynı olaya düştüğü tarihte Sultan II. Mahmud ile yapılan mücadelenin sonuçlanamamasına ve Sultan Abdülmecid döneminde barış antlaşmasının imzalanmasına duyulan mutluluğa dikkat çeker:

¹⁶ Hale Şıvgın, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab*, OTAM Dergisi, Ankara 2000, s. 543.

Bunların define cidd ü cehd idüb Mahmûd Hân

Her ne denlü bu işe itdi ise say-ı mezîd

Olmadı tebdîri takdîre muvâfık ol şehün

Âkibet göz yumdı dünyâdan idüb kat-ı ümîd

Sonra taht üzre cülûsunda anın şeh-zâdesi

Eyleyüb hüsn-i sülûki birle tebdîr-i sedîd

Nâfiâ bir müjde-ber didi anın târihini

Mısır ile Sultân Mecîd itdi essah sulh-ı cedîd

(Sene 1256)

T. 39/ 4, 5, 6, 9

2. TÜRLERİNE GÖRE TARİH MANZUMELERİ

Şair Nâfi'nin yukarıda değindiğimiz döneminin sosyal, siyasî, tarihî olaylarını bir şair üslûbu ve bakış açısıyla ifade etmesinin yanında tarihlerini nasıl oluşturduğu ve hangi tarih çeşitleriyle beyitlerini meydana getirdiği de ayrı ve üzerinde durulması gereken bir husustur.

İsmail Yakıt'ın yaptığı tasnife dayanarak genel hatlarıyla tarih türleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

- A) MANEN TARİHLER (Kelime Tarihler, Tam Tarih, Tamiyeli Tarih, Noktalı Harflerle Tarih, Noktasız Harflerle Tarih...)
- B) LAFZEN TARİHLER
- C) LAFZEN VE MANEN TARİHLER
- D) KARIŞIK TARİHLER
- E) SATRANÇ USULÜ TARİH
- F) MUAMMA TARİHLER
- G) BİLMECELİ TARİHLER

Nâfi Divanı'nda genel hatlarıyla belirttiğimiz bu tarih türlerinden Manen Tarih'in alt başlıklarından olan Tamiyeli Tarih, Tam Tarih, Noktalı Tarih, Kelime Tarih ile Lafzen ve Manen Tarih türleri kullanılmıştır.

Manen Tarih, ebced alfabesinin sayı değerleriyle bir formül kurularak oluşturulan tarih çeşididir ve türleri vardır:

Tamiyeli Tarih, tarih beyitlerinde olayın tarihini tam tutturabilmek için bir önceki mısradaki ima edilen sayı değerini ekleyip veya çıkararak oluşturulan tarihlere dir:

صلوت خمس اهلى كدى نافع سويلدى تاريخ

بوييت حق زهى بنياد اولوندى حسب لله

Yukarıdaki beyit birinci tarih (Hüseyin Efendi Camii'nin inşasına düşülmüştür) metninden alınmıştır. Beyit Tamiyeli Tarih örneğidir. Beyitteki 2. mısra sayı değeri olarak "1254" sayısına denk gelmektedir. خمس kelimesi 5 sayısını karşılar ve $1254+5=1259$ tarihine tekabül eder.

Didiler isneyn gelüb târihin

ابن حطب تربسى پر نور اوله

Beyit on ikinci tarihe (Bir vefat tarihidir) aittir ve Tamiyeli Tarihe örnektir. 2. mısra 1244 tarihini verir; 1. mısradaki "isneyn" kelimesi 20 sayısına denk gelir ve $1244+20=1264$ toplamını verir.

Tam Tarih, tarih mısramın ebced alfabesine göre bütün harflerinin sayı değerlerinin toplanmasıyla oluşturulan tarihtir:

Oldı cârî hâmeden Nâfi bu nev târih-i tam

اتشئين واپور ايله اقدى زهى بواب نيل

Yukarıdaki beyit yirmi beşinci tarihe (İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu ateş vapuruna düşürülen tarihtir) aittir ve Tam Tarihe örnektir. 2. mısra ebced hesabıyla 1260 tarihini vermektedir.

Zebân-ı Fârisîden çıkdı bir târih-i ranâ kim

عميق ازمين ابراهيم پاشا شدهمه اباد

Yukarıdaki beyit beşinci tarih (Amik Ovası'nın Bayındır hale getirilmesine düşülen tarihtir) metninden alınmıştır ve Tam Tarihe bir örnektir. 2. mısraın harf değeri 1253'e denk gelmektedir.

Noktalı Tarih, tarih mısraında ifade edilen olayın tarihine ulaşmak için sadece noktalı harflerin kullanıldığı tarihlerdir.

Gözümden katre-i eşkim döküb Nâfi didim târih

شهيداو لدی علیمز وای ضرب بن ملجمدن

Beyit altıncı tarihe (Bir şehit olma olayına düşülen tarihtir) aittir ve Noktalı Tarihe örnektir. 2. mısradaki noktalı harflerin toplam değeri 1254'e denk gelmektedir.

Kelime Tarih, tarih mısraı içerisinde ima edilen kelime veya terkinin hesaplamasıyla oluşan tarihtir.

Bu tüfengin sâhibi oldukda Abdullah Şerîf

لفظ ششخانه اكا تاريخ دوشدی پک لطیف

Beyit kırk dördüncü tarihe (Abdullah Şerif'in tüfeğine düşülen tarihtir) aittir ve ششخانه kelimesiyle kelime hâlinde tarih yapılmıştır. ششخانه kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı 1256 tarihine tekabül etmektedir.

Lafzen ve Manen Tarihler, bir tarih beytinde hem ebced hesabıyla hem de bizzat tarih zikredilerek oluşturulan tarihlerdir.

Kevâkıbden şümâr oldı bu târih

Sene sittînde oldı husûfeyn

Elli sekizinci tarihe (Ay tutulmasına düşülmüştür) ait olan yukarıdaki beyit lafzen ve manen ve noktalı tarihe bir örnektir. Beyitte hem “sene sittînde” ifadesiyle lafzen hem de noktalı harflerin toplamıyla da manen tarih yapılmıştır.

Sonuç

19. yüzyılın tanınmış simaları arasında zikredilmeyen şair Nâfi, manzumelerinden de anlaşıldığı üzere Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid dönemi şairlerindedir. Şairliğinin yanı sıra kaynaklarda dönemin Mısır valisine yakınlığı, muallimliği, hafızlığı ve âlimliğiyle anılır. 19. yüzyılda en çok kullanılan nazım şekillerinden olan tarihler şairin divanında da büyük önem taşımaktadır ve şair tarih düşürmede, örneklerde de görüldüğü üzere oldukça yeteneklidir. Tarih beyitlerinde güzel söyleyişlere yer veren şair, özellikle yaşadığı bölge olan Gaziantep ve Mısır ile ilgili tarihî şahsiyetlere ve olaylara eğilmiştir. Sultan II. Mahmud döneminde meydana gelen

Mısır'daki karışıklıklar, Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, oğlu İbrahim Paşa'nın Nizip Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratması, Akka'nın Mısır kuvvetlerinin eline geçmesi, Abdülmecid döneminde Mısır ile yapılan sulh gibi önemli tarihî olaylar şairin bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir. Şairin bu olaylara özellikle tarih düşürmüş olmasının nedenlerinin başında uzun yıllar boyunca İbrahim Paşa'nın çocuklarının muallimliğini yapmak üzere Mısır'da bu aile ile birlikte bulunmuş olması yatmaktadır. Yukarıda zikredilen olaylar, kişiler ve bunlarla ilgili manzumeler göstermektedir ki şairimiz dönemde yaşanan olaylara kayıtsız kalamamış, bu olayları tarih beyitlerindeki sanatkârane söyleyişlerle ölümsüzleştirmiştir.

Diğer klasik edebiyat nazım türlerine nazaran sosyal hayatla daha bağlantılı olan tarih manzumeleri, yazıldıkları dönemin yaşam tarzının, düşünce yapısının, askerî ve siyasî yönlerinin hatta mimarî özelliklerinin şair gözüyle aktarılmasıdır. Çalışmada ele alınan şair Nâfi'nin tarih manzumeleri, 19. yüzyıl gibi Osmanlı'nın içte ve dışta buhranlı dönemler geçirdiği bir yüzyılda yaşanan hem siyasî hem sosyal hem de askerî olayların, bu olaylara bizzat tanıklık eden birisi tarafından ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir. Nâfi, çalışma boyunca ifade edilen olaylara tarih düşürürken çevresinde bulunduğu önemli kişilerin de tesiriyle sadece olayların tarihlerini ebced hesabıyla bir mısradaki ortaya koymamış aynı zamanda manzume içerisinde kendi düşüncelerine de yer vermiştir. Siyasî olaylarda yeri gelmiş (olayların içerisinde bulunan kişilere yakınlığı dolayısıyla olsa gerektir) objektifliği bir kenara bırakmış, tarafını belli etmiştir. Diğer taraftan siyasî ve askerî olayların dışında pek çok sosyal olaya da tarih düşürerek dönemin insanı ve yaşam tarzı hakkında ipuçları vermiştir.

Kaynaklar

- Canım, R. (2012). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2012). *Nâfi Arab Tâhir Efendi-zâde'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, Ş. (2008). Antepli Aynî Divanı'ndaki Tarih Manzumeleri Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 3(4), 372-398.
- Divan-ı Nâfi*. Ankara: Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, No: 305.
- Fatîm Davud, *Hatimet'ül-Eş'âr* (haz. Ömer Çiftçi, ekitap. kulturturizm.gov.tr)

- Güzelbey, C. C. (1962). Münif Paşa'nın Babası Abdünnâfi Efendi. *Gaziantep Kültür Dergisi*, 5(55).
- İnal, İ. M. K. (1930). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Orhaniye Matbaası.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*. C.4, İstanbul, 1311.
- Savaş, M. (1996). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İsyanı ve Neticeleri Hazırlayan Unsurlar. *Aksu Gazetesi*, 407-430.
- Şıvgın, H. (2000). 19. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab. *OTAM*, 11, 503-553.
- Yakar, H. İ. (2007). Mahallî Kaynakların Değerlendirilmesi ve Antepli Divan Şairleri Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 1-13.
- Yakıt, İ. (2010). *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.